

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на **ДОРОТЕЯ ВАЛЕНТИНОВА МИХОВА**, докторант към Катедрата по стара история, тракология и средновековна история при Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски”, на тема „**Концепциите за справедливост (*iustitia*) и равенство (*aequitas*), и понятието “корупция” (*corruptio*) в римското право (IV в. пр. н.е. - VI в.): *Leges Sumptuariae; Leges de Pecuniis Repetundis; Leges de Ambitu; Leges Barbarorum*” (научен консултант доц. д-р Александър Николов), за придобиване на образователна и научна степен „доктор”**

от доц. дин **ДИЛЯНА ВАСИЛЕВА БОТЕВА**, Исторически факултет при СУ „Св. Климент Охридски”, член на научното жури съгласно заповед № РД 38 - 185/06.04.2012 г.

Дисертационният труд се състои от увод, въвеждаща част, осем глави (с. 58-756), заключение (с. 757-765), приложения (с. 766-769), библиография (с. 770-827), както и Декларация за авторство на текста и преводите (с. 828). Общият обем на текста и приложенията към него е 827 страници, което свидетелства за сериозно изследване, отличаващо се с оригиналност и с безспорни приноси в проблематика, която дори в световната наука е останала без адекватно внимание и развитие, макар да е изключително актуална от гледна точка на съвременното развитие на човешката цивилизация. Изкушавам се още в началото да споделя, че подобни текстове, „изработени” прецизно както в съдържателно, така и в стилистично отношение, правят чест на авторите и дават основание за оптимизъм.

В **Увод-а** (с. 5-43) са обособени осем части, в които са представени съответно целите на изследването, неговите задачи, приноси, обект и предмет, методологическата основа, хронологическите граници и практическата значимост. Най-обемна тук е частта, в която е описана структурата на дисертацията (с. 11-43); не съм убедена в необходимостта от тази част, която излишно „тежи” на цялостното иначе стегнато изложение.

Във **въвеждаща-та част** (с. 44-57) са формулирани основните проблеми свързани със „залеза на справедливостта и гибелта на Рим”, фиксирани както в изворите, така и в историографията от Гибън насетне. Сигурен показател за тяхната значимост е цитираният от дисертантката факт, че към 1984 г. вече са били формулирани „210 теории за упадък и залеза на Рим” (с. 45). Напълно споделям настоящето внушение на Валентинова за взаимната обвързаност

между двата заявени в заглавието на тази част феномени. Бих отбелязала все пак един формален пропуск: от историческа гледна точка е необходимо да се уточни експлицитно при въвеждане в текста на цитат от Цицерон, че думите на Гай Понтий са съобщени от римския оратор (с. 50).

Заглавието на **Глава първа** (с. 58-125) е оформено различно в съдържанието и на съответното място в текста. Въпреки това и в двата случая става ясно, че обсъжданите в нея проблеми са центрирани около понятията „*Aequitas. Ius. Iustitia*” (с. 58-110) и възприемането на „Римския(т) закон като *ratio summa*” (с. 111-125). Задълбоченият анализ логично отвежда до знаменитата сентенция на Цицерон: „без съмнение правата на гражданите в една и съща република, трябва да са еднакви. Понеже какво друго е държавата, ако не правова общност от граждани” (с. 108). Тази част завършва с напомнянето за „правотехническото съвършенство на римското право и неговата универсалност”, които „са позволявали на всяка историческа епоха да влага в абстрактните на пръв поглед норми възприятията на своите поколения. Както и латинският, така и то се е превърнало в своеобразен универсален език” (с. 124).

Глава втора е озаглавена „*Iustitia* и началата на Рим” (с. 126-216); посветена е преобладаващо на законите от царския период, които се отличават най-вече със своя легендарен характер. Разказът и тук е „пълнокръвен”, поставящ многобройни проблеми и предлагащ приемливи позиции. По отделни детайли би могло да се спори, като например доколко е удачно да се говори за Тарквиний Суперб, вместо за Тарквиний Горди. От хронологична гледна точка, тази глава излиза извън темата на дисертационния труд, поради което няма да я подлагам тук на анализ.

В **глава трета** са коментирани „примери за добродетелна бедност сред римските първенци” (с. 217-240), като изборът е паднал върху Гай Фабриций Лусцин – консул воювал срещу Пир при Хераклея през 278 г. пр.Хр. (с. 224-226), Луций Квинций Цинцинат – през 458 г. пр.Хр. избран за диктатор, запазил тези правомощия в продължение на по-малко от месец (с. 226-228); Марий Курий Дентат – консултът, победил Пир при Малевентум / Беневентум през 275 г. пр.Хр. (с. 228-231) и Емилий Павел – победителят при Пидна през 168 г. пр.Хр. (с. 231-235). От историческа гледна точка по-коректно би било ако тези примери бъдат подредени хронологично, което в конкретния случай би означавало на първо място да бъде коментарът за диктатора Цинцинат, и едва

след него да бъде поставен този за Фабриций Лусцин. Глава трета започва с анализ на „Dignitas или достойнството да си римлянин” (с. 220-224). Обърнато е внимание на факта, че думата *dignitas* „трудно би могла да се преведе еднозначно на български”, като „някои то интерпретациите ѝ включват достойнство, чувство за достойнство, величие, авторитет и престиж”, докато „в древния Рим *dignitas* е единство или събирателно от личната власт, авторитет и влияние, към които римлянинът се стреми през целия си живот”; „критерии за нейната оценка са името, моралните устои, етичните принципи, обвързаността с тях и последователното им следване, уважението към другите и достойното отношение към тях” (с. 220). Бих искала да открия изрично следните формулировки на дисертантката: „Изграждането на *dignitas* в древния Рим е личен път и лична битка. Патриции и плебеи, независимо от своя произход, са я водили ревностно и безотказно. ” (с. 222); „В хода на римската история *dignitas* никога не е обхващала всички изброени смислови пластове. Терминът е придобивал различни значения в различни периоди, приспособявайки се постепенно към променящите се (и подменящи се) възприятия на римляните, на римските политици и философи” (с. 223).

Глава четвърта е озаглавена „Анатомия на римската *virtus*” (с. 241-330) и е структурирана в пет под-глави. Подробно са разгледани съществуващите антични и съвременни коментари и оценки за заговора на Луций Сергий Катилина (63-62 г. пр.Хр.) (с. 263-280). С позоваване на цитат на от Салустий, който го приписва на Катон, че римляните „отдавна са изгубили истинските имена на нещата” (с. 281), се коментират „източните на римското величие” сред които античните текстове неизменно посочват и *virtus* – латинска дума с „множество смислови значения - храброст, кураж, смелост, мъжество, мъжественост, мъжка сила, силен характер, стойностност, достойнство, добродетел” (с. 287). Прави впечатление наблюдението, че „за разлика от гръцките градове-държави, които изключват от участие в политическите процеси чужденци и подчинени народи, Рим още в самото си начало, започва да приобщава покорените, или да прави опити за включването им в социалната и политическата си система” (с. 295).

В **Глава пета** (с. 331-354) е направен преглед на законите против разкоша и прекомерните разходи както в Рим и древна Елада, така и в редица други държави, включително Китай, Япония и Ацтекската империя. Направен е

изводът, че многократното им въвеждане в различни епохи и от различни държави, и преповтарянето на клаузите им през годините без успех, „е знак за дефицит на отношение към закона и правото като изразители и охранители на справедливостта, белег за морална и духовна криза, за ценностна мимикрия, за напрежение и противопоставяне в отношенията между различните социални групи” (с. 354). Тук съм длъжна да уточня, че не е възможно известният законодател Залевк да е живял през VII в. пр.Хр. и да е бил ученик на Питагор (с. 334) – става дума за недоглеждане, което се среща сравнително често в справочната литература поради комбинирането на различни разбираня за неговата биография.

Глава шеста (с. 355-497) е посветена на 15 римски закони (разгледани в 12 от 13-те подглави), които ограничават или забраняват на лица, заемащи властови позиции или длъжности, възприемани като почетни, да участват в търговски отношения, да извличат материални облаги от своята длъжност, да вземат или да изискват подкупи като длъжности лица, да притежават движимо и недвижимо имущество над определени граници, да извършват прекомерни и неоправдани разходи, разхищаващи държавната хазна или семейната собственост. Те са определени като неизменна част от антикорупционните законодателски мерки в Рим започвайки още със Закона на Дванадесетте таблици в средата на V в. пр.Хр. и завършвайки с три закона от I в. пр.Хр. Направен е изводът, че по време на Републиката тези закони „имат не само морално-превантивни и защитаващи (в известен аспект) *aequitas* и *iustitia* функции, но целят и предотвратяване на нездравата конкуренция по отношение на демонстративния лукс и богатство” (с. 493).

Глава седма (с. 498-625) е озаглавена „Корупция, корупционни практики и антикорупционно законодателство в Рим” и е оформена в две обособени подчасти, посветени съответно на електоралната корупция (с. 501-565) и на длъжностната корупция (с. 566-625). В първата част са представени и анализирани девет закона против електоралната корупция, подредени хронологично: първият от 358 г. пр.Хр., вторият издаден ок. 170 години по-късно (през 181 г. пр.Хр.), последван много скоро след това от третия (159 г. пр.Хр.), за да се стигне до I в. пр.Хр., когато подобни закони са издавани многократно – 67 г., 63 г., 55 г., 52 г., 18 г., 8 г. пр.Хр. Изводът на Дисертантката, че електоралната корупция (*ambitus*) “изчезва като явление след

Тиберий, в момента, в който заемането на държавни длъжности започва да се диктува от императорите, а народът изгубва електоралните си функции” (с. 561) се нуждае от известно нюансиране. Във втората част на седма глава се открива ясната дефиниция, че „длъжностната корупция в Рим се е проявявала в три форми: (...) кражба на държавно имущество, (...) неправомерно разхищаване на държавни средства, получени с конкретна цел, но изразходвани за лично облагодетелстване и (...) изнудване” (с. 564). Разгледани са и десет закони срещу това „многолико зло” (според използваната в дисертацията метафора на Сенека), като във връзка с *lex Cornelia* от 81 г. пр.Хр. са съобщени общо 28 закони на Сула от сферата на публичното право. Изказано е предположението, че тези закони на Сула са се появили „и вследствие от желанието на Сула и сената да контролират неудобните представители на римския елит чрез обвинения във вече инкриминирани престъпления” (с. 582), а *Lex Calpurnia* от 159 г. пр.Хр. е определен като „несъмнено (...) първият цялостен закон срещу длъжностната корупция в Рим” (с. 590). Необходимо е тук все пак да се уточни, че по напълно понятни причини е абсолютно невъзможно т. нар. Юлиев закон за присвояване и за непостъпилите в хазната пари (*Lex Iulia de peculatu et pecunia residua*) от 59-58 г. пр.Хр. да бъде определен като „Августов” (с. 567).

В глава осма са представени историко-правните аспекти на западно-европейския преход от античност към средновековие (с. 626-757). Съобщени са десет германски племенни законници (*leges barbarorum*) (с. 669-670), като фокусът е „върху най-силно повлияните от римското право варварски кодекси” – законовия сборник на вестготския крал Аларих II / *Lex Romana Visigothorum* и Едикта на крал Теодорих / *Lex Romana Ostrogothorum*, в които на базата на конкретни техни разпоредби (с. 686-757) са потърсени юридически свидетелства за оцеляването на римските „правноморалните понятия и принципи *iustitia* и *aequitas*” дори след рухването на Западната Римска империя. Представена е и оживената дискусия за авторството на *Lex Romana Ostrogothorum*, както и комплексните обстоятелства около създаването на *Lex Romana Visigothorum*.

Констатирано е, че „между различните германски племенни правни системи се наблюдават сходни моменти и зависимости, чийто произход все още не е напълно ясен. Съвсем естествено, влиянието на римското право е най-силно сред племената, които се заселват на територията на империята като федерати: готите и бургундите. Техните военни крале са същевременно и имперски

магистрати, правото им да издават закони произтича от имперската администрация, и заедно с това от римските правни норми.” (с. 675). Твърди се също, че тези правни текстове „отразяват формирането на определени правни представи и възприятия в Ранното Средновековие, отвъд които се усеща римскоправно присъствие. Трудностите около тяхната интерпретация и анализ са свързани именно с процесите на реципиране, компилиране, адаптация, преработване на римски правни термини и норми. Особено предизвикателство са алеманските, бургундските и лангобардските текстове, в които тепърва трябва да се изясняват германските понятия и “чистотата” на употребените римски правни термини, някои от които вероятно маскират чисто германски правни представи” (с. 676). Изрично е открит примерът със свебите и вандалите, които образуват своите държавни организации на римска територия преди 476 г., „без да търсят споразумение с римските власти и без да имат статута на имперски федерати” (с. 679).

Цялото изследване води неизбежно до важния извод, формулиран в **Заключение-то** (с. 758-766): „Повечето теории за упадъка на Римската империя и окончателния ѝ край гравитират около политически, икономически, военни, социални и демографски срывове, институционални кризи, исторически неизбежни процеси и събития, съпроводени както от външни инвазии, така и от удари, провокирани отвътре. Може би най-първото ниво, от което започва прогресиращата и все по-задълбочаваща се криза, е разпадът на римското самосъзнание, преобличането на исконните римски ценности в други, свършено различни “добродетели” и представи за идентичност, история, принадлежност към една култура, към миналото на предците, към тяхната *virtus*, *iustitia* и *dignitas*” (с. 763). Трудно е, човек да не се съгласи с тази констатация...

Библиография-та е структурирана на отделни рубрики: **Извори** (с. 770-782), **Литература** (с. 782-815), **Речници** (с. 815-817), **Интернет ресурси** (с. 817-827) и **Съкращения** (с. 827). Цитираните заглавия пълноценно отразяват историографската картина по темата на дисертационния труд. При евентуално публикуване на текста, което настоятелно препоръчвам, би било добре да се вземат предвид още две заглавия: J. S. Reid, On Some Questions of Roman Public Law. – *JRS* 1 (1911) 68-99 и R. H. Helmholz, The Roman Law of Blackmail. – *The Journal of Legal Studies* 30 (2001) 33-52.

Текстът на **автореферата** коректно отразява съдържанието на дисертационния труд. В него обаче не са включени данните за публикационната дейност на Доротея Валентинова, която – както става ясно от отделно приложените в документацията по защитата два списъка със заглавия – е изключително активна. Представената информация в „Списък с публикации” обхваща 10 страници (sic), а в справката „Научни публикации по темата на дисертацията” са посочени 11 заглавия. „Приносите на автора” са формулирани в 13 точки не като приложение към автореферата, а като интегрална част от неговия текст (с. 6-8), както и в самия дисертационен труд (с. 7-10); те напълно коректно отразяват постигнатото от дисертантката.

Ще обобща казаното дотук с оценката, че представеното изследване е сериозно постижение на колегата Доротея Валентинова: свършена е огромна работа и по проучване на проблематиката, както в античната, така и в съвременната литература, по създаването на оригинални преводи на многобройни антични текстове, и по написване на текста. Силно впечатление прави ангажираната гражданска позиция, от каквата силно се нуждае нашето общество в момента. Позволявам си също да отбележа, че представеният от нея дисертационен труд е дело на опитен изследовател и юрист, и надхвърля изискванията към текстовете за присъждането на образователната и научна степен „доктор”. Затова и моят положителен вот за присъждането ѝ на тази степен е категоричен.

Подпис:

доц. дин Диляна Ботева

София, 05. 06. 2012 г.